

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 : [355 : 323.272] (4) "15/16"

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.2.332>

*Ірина Міронова, Сергій Макаришин**

ВІЙСЬКОВА РЕВОЛЮЦІЯ В ЄВРОПІ КІНЦЯ 16 – ПОЧАТКУ 17 СТ.: ТРАНСФОРМАЦІЯ АРМІЙ ТА ІНТЕГРАЦІЯ НЕРЕГУЛЯРНИХ СИЛ

Анотація: *Стаття присвячена аналізу глибоких трансформацій у військовій організації Європи наприкінці 16 – на початку 17 ст., що стали відомими як «військова революція». Основну увагу приділено змінам у тактиці, стратегії, масштабах воєнних дій і ролі армій у суспільстві. Особливий акцент зроблено на процесі формування регулярних армій і трансформації нерегулярних військових формувань, зокрема ландскнехтів і лісовчиків, які поступово інтегрувалися у централізовані державні структури. У дослідженні висвітлено, як еволюція військової організації сприяла адаптації до нових технологій, змін у зброї та соціально-політичних умовах, що стало основою для формування сучасних армій і державних апаратів.*

Ключові слова: *військова історія, військова революція, регулярні війська, нерегулярні формування, лісовчики, ландскнехти*

Постановка проблеми. Кінець 16 – початок 17 ст. відзначається глибокими трансформаціями в європейській військовій організації, що стало наслідком загальних змін у суспільстві, політиці та технологіях. Саме в цей період відбувалася так звана «військова революція», концепція якої була запропонована Майклом Робертсом і згодом розвинена в історичних дослідженнях. Вона включала докорінні зміни у тактиці, стратегії, масштабах воєнних дій і ролі військової організації у суспільстві.

Актуальність дослідження військових процесів цього періоду зумовлена їхнім значним впливом на формування регулярних армій і новітніх військових структур, що стали основою майбутніх європейських державних апаратів. Зміна тактики ведення бою, зростання чисельності армій і впровадження нових організаційних принципів мали довготривалий вплив на військову справу. Зокрема, особливий інтерес викликає еволюція нерегулярних військових формувань та їхня інтеграція у регулярні армії, що і є предметом даного дослідження.

Метою статті є аналіз змін у військовій організації Європи кінця 16 – початку

* Міронова Ірина Сергіївна – завідувачка кафедри історії, докторка історичних наук, професорка Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3039-742X>; e-mail: ya.irina761@gmail.com

Макаришин Сергій Вікторович – магістр історії, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2962-3863>; e-mail: serhii.makarishyn15@gmail.com

17 ст., зокрема процесів трансформації армій та їхньої структури у контексті військової революції. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання:

1. дослідити основні аспекти військової революції та її вплив на зміну тактики та стратегії;
2. проаналізувати процес формування регулярних армій та їхньої організаційної еволюції;
3. розглянути роль нерегулярних військових формувань у зазначений період та їхню поступову інтеграцію у централізовані державні структури;
4. визначити ключові чинники, що сприяли зміні балансу між регулярними та нерегулярними військами та їхній ролі у війнах того часу.

Таким чином, дослідження дозволяє поглибити розуміння процесів модернізації європейських армій і висвітлити механізми взаємодії між традиційними та новітніми військовими підходами у добу військових перетворень.

Огляд літератури. Проблема військових трансформацій кінця 16 – початку 17 ст. є предметом активних досліджень у світовій історіографії. Ця тема тісно пов'язана з теорією військової революції, висунутою Майклом Робертсом¹ у 1955 р. в одній зі своїх лекцій. Цей матеріал став основою для подальших досліджень Джеремі Блека², Джеффри Паркера³ та Джона Лінна⁴, які доповнювали модель військової революції.

Окремий інтерес становлять праці, які висвітлюють роль нерегулярних військових загонів, таких як ландскнехти (німецькі наймані піхотинці 15-17 ст., які вирізнялися дисципліною і застосуванням лінійної тактики у складі регулярних армій)⁵ та лісовчики – польські легкоозброєні кавалерійські загони 17 ст., що подібно до ландскнехтів були нерегулярними формуваннями, але відзначалися більшою мобільністю та використовували тактику швидких рейдів і диверсій⁶. Історія ландскнехтів є добре опрацьованою у працях Дугласа Міллера⁷, Джона Річардса⁸; значна кількість робіт присвячена їхній організації, тактиці та ролі в європейських війнах 15-16 ст.

Натомість, питання лісовчиків залишається малодослідженим, незважаючи на те, що вони відігравали важливу роль у конфліктах початку 17 ст. Історіографія цієї теми значно поступається за обсягом дослідженням про ландскнехтів. Існує обмежена кількість спеціалізованих праць, зокрема польських дослідників М. Дзедушицького⁹,

¹ Roberts M. Military Revolution 1560-1660 // The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe / edited by Clifford J. Rogers. London, New York: Routledge, 2018. P. 13-36.

² Black J. A Revolution in Military Cartography?: Europe 1650-1815 // The Journal of Military History. 2009. Vol. 73, No. 1. P. 49-68. DOI: 10.1353/jmh.0.0160

³ Parker G. The «Military Revolution», 1560-1660 – a Myth? // The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe / edited by Clifford J. Rogers. London, New York: Routledge, 2018. P. 37-54.

⁴ Lynn J.A. Tactical Evolution in the French Army, 1560-1660 // French Historical Studies. 1985. Vol. 14, No. 2. P. 176-191.

⁵ Miller D. The Landsknechts. London: Osprey Publishing, 1976. 48 p.

⁶ Wisner H. Lisowczycy. Warszawa, 1976. Książka i Wiedza. wyd.1. 355 s.

⁷ Miller D. The Landsknechts...

⁸ Richards J. Landsknecht Soldier, 1486-1560. Oxford: Osprey Publishing, 2002. 64 p.

⁹ Dzeduszycki M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. T. 1. Lwów, 1843. 384 s.; Dzeduszycki M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. T. 2. Lwów, 1844. 388 s.

В. Магнушевського¹⁰, Г. Віснера¹¹ та українських науковців Л. Войтовича¹² та А. Федорука¹³, які розглядають лісовчиків у контексті військової історії Речі Посполитої. Такий дисбаланс у висвітленні теми вказує на необхідність більш детального аналізу ролі лісовчиків у військових процесах 17 ст.

В українській історіографії дана тема є малодослідженою. Зокрема, вітчизняні науковці Б. Варга¹⁴ та Д. Вирський¹⁵ висвітлюють окремі аспекти проблеми, пов'язуючи історію лісовчиків з участю запорозьких козаків у міжнародних воєнних кампаніях. На увагу заслуговує робота Л. Войтовича¹⁶, який розглядає співвідношення історії лісовчиків і запорозьких козаків. Проте, окремі аспекти теми нерегулярних військових загонів в епоху раннього Нового часу залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, потребують уточнення питання взаємодії регулярних і нерегулярних військ у перехідний період, а також вплив локальних політичних і соціальних чинників на військові трансформації.

Виклад основного матеріалу. Друга половина 16 – початок 17 ст. були важливим періодом у розвитку Європи. В цей час відбувалися динамічні процеси, які поєднували у собі політичні, економічні та соціальні чинники, створюючи умови для глибоких трансформацій. Цей період позначився переломними подіями, які не тільки вплинули на внутрішню політику держав, але й визначили розвиток міжнародних відносин. Європейські країни переживали глибокі трансформації у військовій організації, що призвело до виникнення нових формувань і принципів ведення бойових дій.

Цей період в історії можна відзначити як епоху, коли традиційні середньовічні засади ведення війни поступово відходили у минуле, а більш модерні підходи до організації армії набували ваги. Зокрема, це можна розглядати як військову революцію, першу концепцію якої було сформовано Майклом Робертсом у 1955 р.¹⁷ За М. Робертсом, ця революція охоплювала період з 1560 по 1660 р. і включала чотири основні складові: по-перше, революція у тактиці; по-друге, революція у стратегії; по-третє, величезне зростання масштабу війни в Європі; по-четверте, драматично посилений вплив на суспільство. Такі зміни можна вважати відповіддю на вимоги нового часу, коли виникла необхідність адаптувати бойові методи до змін в озброєнні, фортифікаціях, чисельності армії та характері політичних конфліктів. Особливо у другій половині 17 ст., коли збройні сили почали стрімко зростати, армії набули статусу найбільших роботодавців у державах¹⁸, що

¹⁰ *Magnuszewski W. Z dziejow elearów polskich. Wydawnictwo Naukowe. Warszawa-Poznań, 1978. 216 s.*

¹¹ *Wisner H. Lisowczycy...*

¹² *Войтович Л. Польське козацтво. Легенди і дійсність // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2020. Вип. 13. С. 5-33. DOI: 10.33402/ur.2020-13-5-33*

¹³ *Федорук А. «Лисовчики» в битве на Белой горе 1620 г. (к вопросу о военной деятельности украинского казачества после окончания русской смуты) // Труды исторического факультета Санкт-Петербургского университета. 2012. № 10. С. 297–301.*

¹⁴ *Варга Б. Украинские казаки на службе Габсбургов в международных военных конфликтах конца XVI – середины XVII в. // Дриновський збірник. 2015. Вип. 8. С. 171-177.*

¹⁵ *Вирський Д. Українське козацтво у хроніці Я.І. Петриція (бл. 1622 та 1637 рр.) // Український історичний збірник. 2008. Вип. 11. С. 40-45.*

¹⁶ *Войтович Л. Польське козацтво. Легенди і дійсність...*

¹⁷ *Roberts M. Military Revolution 1560-1660...*

¹⁸ *Bäckström O. Military Revolution and the Thirty Years War 1618-1648: Aspects of Institutional Change and Decline. Helsinki: Helsinki University Press, 2023. P. 155.*

свідчило про їхню важливість у формуванні національної економіки та соціальних відносин.

Цей етап історичного розвитку був також періодом формування ранніх варіантів регулярних армій, які ще не мали настільки стійкого характеру, властивого пізнішим періодам. Зокрема, в часи пізнього Середньовіччя військові сили збільшувались на початку сезону кампанії, що традиційно припадала на весну. А власне розгортання та функціонування повного розміру армії тривало до настання зими, деякі війська залишалися у зимових квартирах і передислоковувалися наприкінці зимового періоду для наступної кампанії. Проте в цей час ще не було потреби тримати всі ці війська постійно. Наприклад, у Франції ситуація демонструвала яскравий приклад динаміки змін чисельності військових формувань. Одразу після Італійських воєн та укладання миру в Като-Камбрез кількість військових досягла приблизно 28 тис., проте вже наприкінці 16 ст., після завершення релігійних воєн, ця цифра знизилася до 8,5 тис. солдатів¹⁹. Це відображало не лише зміну військової політики, а й вплив соціально-політичних процесів на організацію військових сил.

Проте вже з початком 17 ст. ситуація змінилась, і постійні армії, які залишалися у бойовій готовності протягом всього часу, ставали дедалі поширенішими. Зокрема, це також пов'язують зі зміною характеру війни та появою нового типу фортифікацій²⁰, який вимагав більше сил для захисту і відповідно ще більших сил для здійснення облоги. Також, паралельно з розвитком регулярних армій на європейських просторах, продовжувала існувати давня традиція формування приватних підрозділів і нерегулярних підрозділів, що не тільки зберігали свою незалежність, але й демонстрували здатність виживати поза межами державної системи. Такі типи загонів виникли як своєрідна реакція на недостатність централізованої військової сили та потребу в оперативному вирішенні конфліктів.

Незважаючи на те, що їхнє існування було притаманним як пізньому середньовіччю, так і ранньому модерному часу, ці формування поступово втрачали свій первинний характер через дедалі більш активний перехід до централізованої організації армії. Цей процес був зумовлений необхідністю підвищення ефективності військових організацій, інтеграції новітніх технологій і методів ведення бою, а також зростанням ролі держави як основного суб'єкта військового планування. Починаючи з кінця 16 ст. спостерігався різкий стрибок у чисельності військових²¹, що свідчило про збільшення мобілізаційного потенціалу держав і зростання ролі армії як ключового інструменту державної політики. Це не обмежувалося лише кількісними показниками, але також стало відображенням суттєвих змін у структурі й організації армії, коли з одного боку розвивалася традиційна регулярна армія, а з іншого – все ще зберігалися стародавні практики формування нерегулярних військових загонів як альтернатива перехідного періоду. Таке співіснування дозволяло державам вирішувати великомасштабні воєнні завдання та діяти величезною людською силою на широких фронтах завдяки великій

¹⁹ Lynn J.A. The Pattern of Army Growth, 1445-1945 // *Tools of War: Instruments, Ideas, and Institutions of Warfare, 1445-1871*. Urbana: University of Illinois Press, 1990. P. 1-2.

²⁰ Konstandaras Ph. What was revolutionary about the "Military Revolution" in early modern Europe? URL: https://www.academia.edu/8023615/The_Military_Revolution

²¹ Adams J.J. The Rise and Fall of Armies // *Macroeconomic Dynamics*. 2024. Vol. 29, e17. P. 2. DOI: 10.1017/S1365100524000191

кількості регулярної армії, а також оперативно реагувати на локальні кризи, використовуючи гнучкі організаційні структури нерегулярних загонів.

Також важливим аспектом цього історичного періоду було і те, як з часом нерегулярні військові загони, спочатку сформовані поза межами централізованої влади, почали трансформуватися у більш організовані та дисципліновані структури. Такий процес відображав не лише зміну тактики ведення бою, але й глибоку еволюцію суспільно-політичних відносин. Держави поступово почали переймати контроль над усіма аспектами військової організації. Зокрема, прикладом такої трансформації можуть стати ландскнехти, які виникли як нерегулярні формування, здатні оперативно мобілізуватися та діяти в умовах мінливої політичної ситуації, але з часом набули ознак централізованої організації, інтегрувалися до регулярних армій і стали важливим компонентом національної оборони.

Цей приклад демонструє, як в умовах зростаючої військової потужності та необхідності ефективного управління бойовими ресурсами старі форми організації змушені були адаптуватися до нових вимог часу, переходячи до структур, що володіли високою дисципліною та централізованим керівництвом. Ландскнехти, які виникли у Німеччині наприкінці 15 ст., спершу з'явилися як нерегулярні загони, організовані за принципом найманства, коли особиста доблесть, бойовий досвід і незалежність були вирішальними чинниками. Проте з розвитком військової революції, яка трансформувала тактику, стратегію й організаційні принципи, ці формування стали своєрідним містком між феодалною системою та централізованими структурами державних армій. Зокрема, ландскнехти, які відзначалися високим рівнем дисципліни і здатністю до адаптації, швидко реагували на змінні умови ведення бойових дій, використовуючи як традиційну холодну зброю, так і імплементуючі новітні засоби, що з'являлися на арені військової тактики того періоду, зокрема вогнепальну зброю²². Їхнє тактичне мислення базувалося на поєднанні потужних ударних методів середньовічних воїнів зі зростаючим використанням стрілецької зброї, що відкривало нові можливості для ведення бою.

Сама ж організація ландскнехтів вже тоді демонструвала риси, які згодом стали характерними для централізованих армій, тобто стандартизоване озброєння, чітко визначена тактика та взаємозамінність бойових ролей. Така еволюція була частиною ширшого процесу, коли зростаючий вплив державної влади вимагав від військових формувань переходу від фрагментарних індивідуально організованих загонів до єдиної системи командування та логістики під впливом зростаючих масштабів воєнних дій і необхідності забезпечення стабільної мобілізації²³. Ландскнехти почали поступово інтегруватися до структури державних армій.

Ранньомодерні війська часто збиралися лише на певні сезони військових кампаній²⁴. Проте це поступово зазнавало змін, і формування, яке раніше базувалося на сезонних наборах, стало постійним елементом державного апарату. У цьому контексті ландскнехтів можна розглядати як зразок адаптації: вони зберігали початкову гнучкість та оперативність, притаманні нерегулярним військовим загонам, але водночас набували ознак

²² *Axelrod A.* Mercenaries: a Guide to Private Armies and Private Military Companies. CQ Press, 2014. P. 419.

²³ *Swart E.* From 'Landsknecht' to 'Soldier': The Low German Foot Soldiers of the Low Countries in the Second Half of the Sixteenth Century // *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*. 2006. P. 91-92.

²⁴ *Lynn J.A.* The Pattern of Army Growth, 1445-1945... P. 1-2.

централізованої організації, що дозволяло їм ефективно функціонувати у великомасштабних війнах. Застосування більш сучасних підходів до командування, дисципліни та логістики сприяло їхній еволюції від розрізнених найманців до повноцінних військових одиниць, які могли бути інтегровані у склад оборонної стратегії. Зміни, що відбувалися у військовій структурі цього періоду, відображали ширший суспільний процес централізації влади, коли держава почала брати на себе все більшу відповідальність за безпеку й оборону своїх територій. І тут ландскнехти, з одного боку, були залишком середньовічної традиції, а з іншого, були здатні інтегрувати інновації, що дозволяли їм працювати у межах нових командних структур.

З контракту, в якому були встановлені взаємні зобов'язання уряду та капітанів з одного боку, і солдатів з іншого, вони поступово змінилися на набір дисциплінарних приписів, у яких не було жодної згадки про зобов'язання перед солдатами. Крім того, титул «ландскнехт», який з гордістю носили самі німецькі солдати аж до 1583 р. як очевидний вияв самоповаги, майже зник до 1600 р. Відтепер їх називали просто «солдатами»²⁵.

Таким чином, історія ландскнехтів ілюструє важливий перехідний етап, коли з однієї сторони домінувала середньовічна система, побудована на принципах особистої відваги та нерегулярних загонів, а з іншої – набували форми елементи централізованої організованої армії, де ключовими стали стандартизовані тактичні схеми, розвинена логістика та постійний контроль з боку державних інститутів. Цей процес був неодмінною умовою для подальшої трансформації військової науки і практики, що згодом привело до революційних змін у веденні воєн.

Ландскнехти стали частиною єдиної системи, де вони не тільки зберігали свої специфічні риси, але й набували нових властивостей централізованої організації. Це сприяло виникненню нових форм військового мистецтва, які задовольняли потреби як державної безпеки, так і зростаючих вимог до бойової ефективності. Проте в цей час важливих військових перетворень зазнавала не тільки піхота, але й кавалерія. Зокрема, у цей період роль кінноти як основної ударної сили зазнала суттєвих змін в організації та тактиці її застосування, що свідчило про поступовий перехід від середньовічної моделі до більш сучасних військових структур.

Спочатку кіннота, важко екіпірована холодною зброєю, спираючись на особисту доблесть воїна, виконувала роль основного ударного елемента у битвах. Проте з розвитком вогнепальної зброї та змінами у бойових методах з'явилась потреба адаптувати традиційні підходи до застосування кінноти. Наприклад, польські крилаті гусари, які традиційно вважалися символом швидкого та потужного прориву ворожих ліній за допомогою холодної зброї, почали інтегрувати у свій арсенал і вогнепальну зброю²⁶. Також цей процес у цілому відображав загальну тенденцію зменшення ролі саме важкої кінноти, що базувалася винятково на холодній зброї, та перехід до створення більш легких підрозділів, які були здатні поєднувати традиційні тактичні прийоми з інноваціями епохи.

Проте кавалерія тепер ставала все більш спеціалізованою, і для цього зокрема відбулася її диференціація. Зокрема, у Речі Посполитій відбулися реформи Стефана

²⁵ Swart E. From 'Landsknecht' to 'Soldier'... P. 75-76.

²⁶ Wisner H. Lisowczycy... S. 25.

Баторія, що привели до чіткого розділення на важку кінноту, козацьку та легку кавалерію²⁷. У цьому контексті відбулося також стандартизування озброєння кавалерії. Зокрема, гусари були остаточно перетворені з легких підрозділів на важку ударну кінноту²⁸, що стала головною силою польсько-литовської армії. Їхня тактика передбачала потужний лобовий удар, здатний проривати щільні ряди противника. Цей метод використовувався особливо ефективно у битвах проти османських, московських і шведських військ. Крім того, у складі армії залишалися також легкі кінні підрозділи, зокрема козацька кіннота, яка діяла більш мобільно та виконувала функції розвідки, атак на фланги та переслідування противника.

Загалом, кіннота у цей період проходила процес адаптації до нових умов війни. Якщо раніше в середньовічних битвах успіх залежав від важкоозброєної кінноти, яка вирішувала долю битви одним ударом, то у новий час ефективність кавалерії стала залежати від її здатності діяти у взаємодії з піхотою та артилерією. Особливо це стало помітним у Західній Європі, де внаслідок зростаючої ролі мушкетерів та артилерії кіннота вже не могла домінувати на полі бою так, як це було раніше. Внаслідок цього її структура ускладнилася: з'явилися драгуни, які поєднували функції кавалерії та піхоти, кірасири, що виконували роль важкої кавалерії, а також рейтари, які використовували вогнепальну зброю та діяли за тактикою караколю, тобто, коли декілька шеренг кавалерії, тримаючи відстань від ворожих сил на рівні трьох метрів і стріляючи по противнику з вогнепальної зброї, по чергово змінювали шеренги²⁹.

Таким чином, зміни в організації кінноти були відображенням ширших військових трансформацій, що відбувалися в Європі у 16-17 ст. Вплив військової революції позначився на всіх аспектах війська: від тактики та стратегії до соціальної та економічної складової військової справи. Держави, які прагнули до розширення своїх територій і зміцнення влади, усвідомлювали необхідність реорганізації армій і використання нових підходів до ведення війни.

У таких умовах важливою була роль нерегулярних військових формувань, які спиралися на кавалерію. Одним із таких прикладів були лісовчики – особливий тип нерегулярного загону, що виник у складі Речі Посполитої в період раннього Нового часу. Їхнє формування стало наслідком як економічних, так і соціальних потрясінь.

Спочатку це були солдати, невдоволені винагородою за свою службу з боку корони. Початок подібних організацій можна відстежити ще з часів польсько-шведської війни за Інфлянти 1600-1611 рр., коли солдати створювали так звані конфедерації³⁰. Вони обирали собі очільників й отримували платню з військових трофеїв і награбованого майна, часто безпосередньо організовуючи напади на цивільні поселення, застосовуючи насильство, контрибуції та встановлюючи нові податки.

²⁷ Kadzik D. "Wojsko nadworne" na początku wojny Stefana Batorego z Gdańskiem w świetle akt skarbowych // Przegląd Historyczno-Wojskowy. 2017. Vol. XVIII (LXIX), Issue 1 (259). S. 19.

²⁸ Malecki M. Życie codzienne wojska Rzeczypospolitej Obojga Narodów podczas kampanii moskiewskich w latach 1579-1582 // Studia Elbląskie. 2017. Vol. 18. S. 183.

²⁹ Davis J.A. The Evolution of Cavalry During the Military Revolution: The English Experience 1572-1604: Master's thesis, Texas State University, 2015. 106 p.

³⁰ Chodkiewicz J.K. Protestacja Jana Karola Chodkiewicza, hetmana wlk. lit., w imieniu własnym i wojska przeciwko decyzji pozostawienia Inflant bez pomocy wojskowej (wniesiona do grodu w Piotrkowie w 1609 r.) // Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów. Reference code 29/630/0/1.5/18. URL: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/13460736>

У 1604 р. одна з таких конфедерацій утворилася під проводом Олександра Юзефа Лісовського, на честь якого вона й отримала свою назву³¹. Процес формування мав подвійний характер: з одного боку, внутрішньодержавні проблеми (нестача ресурсів, низький рівень оплати, порушення дисципліни у регулярних військах) стимулювали створення самостійних загонів, а з іншого – зростаюча загроза з боку сусідніх держав і необхідність швидкого реагування на зовнішні виклики сприяли залученню таких загонів до безпосередніх воєнних дій. Це призвело до формування легких мобільних сил, здатних діяти в умовах складного рельєфу.

У подальшому кількість учасників значно зросла, особливо після рокошу Зебжидовського – повстання шляхти проти короля 1606-1609 рр. Лісовчики брали активну участь у період Димітріад, підтримуючи Дмитра Самозванця II. У цей час вони діяли, використовуючи свою мобільність і тактичну гнучкість для проведення несподіваних атак на ворогів, руйнування їхніх ліній постачання й організації засідок. Це дозволяло компенсувати недоліки централізованої регулярної армії. Така форма організації сприяла не лише накопиченню бойового досвіду, а й формуванню власного унікального бойового стилю.

Лісовчики застосовували тактику, схожу на ту, що у 18 ст. отримала назву «мала війна». Вона передбачала використання невеликих, але мобільних загонів, які могли ефективно діяти там, де велика і централізована армія була малопридатною. Вони виконували завдання розвідки, переслідування ворожих солдатів, перерізання ліній постачання. Нерідко їхні операції поширювалися і на місцеве цивільне населення. Проте у бойових умовах їхня маневреність і раптовість дозволяли перемагати навіть добре організовані регулярні підрозділи³².

Значний вплив лісовчики проявили під час Тридцятирічної війни – одного з наймасштабніших конфліктів тогочасної Європи. Особливо важливою була їхня участь у битві на Білій Горі 8 листопада 1620 р. За свідченнями сучасників, у критичний момент бою, коли угорські гусари за підтримки чеської піхоти потіснили правий фланг імператорської армії, у контратаку кинувся загін лісовчиків чисельністю близько 800 осіб під проводом полковника Станіслава Русиновського³³.

Цей епізод яскраво ілюструє тактичну перевагу нерегулярних загонів, здатних своїми маневрами змінити хід бою. Лісовчики відіграли важливу роль у перемозі імператорської армії, що призвело до остаточного зміцнення влади Габсбургів у Чехії.

Тактична гнучкість лісовчиків дозволяла їм ефективно виконувати як завдання з розвідки, так і оперативні удари по тилу противника. Їх мобільність часто ставала вирішальним чинником у бойових діях, де здатність до швидких маневрів компенсувала недоліки чисельності або технічного оснащення звичайних військ. Водночас, нерегулярний характер цих загонів супроводжувався певною хаотичністю та недотриманням суворой дисципліни, що іноді призводило до розграбувань і відступів, не завжди відповідаючи загальній стратегії командування³⁴.

³¹ Wisner H. *Lisowczyacy...* S. 27.

³² Jorgensen C., et al. *Fighting Techniques of the Early Modern World: AD 1500 – AD 1763: Equipment, Combat Skills, and Tactics*. New York: Thomas Dunne Books, St. Martin's Press, 2006. 256 p.

³³ Федорук А. «Лісовчики» в битве на Белой горе 1620 г.... С. 299.

³⁴ Dzieduszycki M. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. T. 1... S. 163.

Однак, незважаючи на їхні бойові успіхи, лісовчики зазнавали критики за відсутність централізованої організації та стрімке самоврядування, що іноді призводило до руйнівних наслідків як для противника, так і для власних громад. Постійний хаос і недотримання дисципліни викликали занепокоєння центральної влади, яка прагнула стандартизувати військові формування й інтегрувати їх у регулярну армію. Згодом, з метою підвищення ефективності та централізації управління, лісовчики були поступово інтегровані до складу регулярних військ³⁵, що стало важливим кроком у реформуванні військової системи Речі Посполитої.

З інтеграцією лісовчиків у регулярну армію відбувся процес стандартизації тактичних прийомів, підвищення дисципліни та розвитку командної структури, що дозволило ефективніше використовувати бойовий потенціал цих сил. Централізація сприяла не лише збереженню бойових традицій, але й дала поштовх до модернізації армійської організації, яка відповідала викликам нової епохи. Таким чином, історія лісовчиків є яскравим прикладом того, як нерегулярні військові формування, що виникли внаслідок гострих соціально-економічних проблем, згодом були інтегровані у систему державного управління для забезпечення обороноздатності та стабільності.

Ці процеси безпосередньо впливали не лише на структуру збройних сил, а й на організацію суспільства у цілому. Зростання постійних армій вимагало значних фінансових ресурсів, що призводило до збільшення податкового тиску та змін у державному управлінні. Уряди багатьох країн змушені були створювати нові фінансові інститути, щоб підтримувати великі військові контингенти, що, у свою чергу, сприяло формуванню ранніх бюрократичних структур.

Крім того, військові реформи відображали й політичні зміни. У країнах із сильним централізованим управлінням, таких як Франція, Швеція або Іспанія, армії стали невід'ємною частиною державного механізму. У той час як у Речі Посполитій, де шляхта зберігала значні політичні права, армія залишалася менш централізованою, а значна частина військових сил комплектувалася за рахунок приватних ініціатив³⁶.

Загалом, період 16-17 ст. став часом формування принципово нової військової системи, яка заклала основи для майбутніх регулярних армій. Процеси, що відбувалися у військовій справі, були тісно пов'язані з політичними та соціальними змінами, що у перспективі визначило розвиток державних інституцій і міжнародних відносин у наступні століття.

Висновки. Дослідження трансформацій у військовій організації Європи кінця 16 – початку 17 ст. дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, цей період став ключовим у становленні новітніх принципів ведення бойових дій, що отримало назву «військової революції». Вона охоплювала зміни у тактиці та стратегії, зростання чисельності армій, удосконалення озброєння і поступову централізацію військових структур під контролем держави.

По-друге, відбувся перехід від середньовічної системи комплектування армій до регулярних військ із чіткою структурою, дисципліною та централізованим командуванням. Це дозволило державам ефективніше використовувати людські та матеріальні ресурси, що сприяло зміцненню їхньої влади та посиленню ролі армії у політичному житті.

³⁵ Wisner H. Lisowczycy... S. 95.

³⁶ Богданов В.С. Фактор найманого війська під час національно-визвольної війни 1648-1657 рр. // Наукові праці. Історія. 2012. Вип. 168, Т. 180. С. 15.

По-третє, важливою складовою цього періоду була взаємодія між регулярними та нерегулярними військовими формуваннями. Попри зростання ролі централізованих армій, нерегулярні загони залишалися невід'ємною частиною військових кампаній, забезпечуючи гнучкість і мобільність. Вони поступово інтегрувалися у державні збройні сили, що сприяло формуванню сучасної армійської структури.

По-четверте, аналіз нерегулярних військових формувань, зокрема ландскнехтів і лісовчиків, показав, що вони відігравали важливу роль у військових конфліктах того часу. Водночас їхня діяльність засвідчила необхідність уніфікації військової організації, підвищення рівня дисципліни та вдосконалення тактичних прийомів.

Військові перетворення кінця 16 – початку 17 ст. заклали основу для подальшого розвитку професійних армій і військового мистецтва в Європі. Впровадження нових підходів до бойових дій та адаптація військових структур до змінних політичних і технологічних умов стали важливими чинниками, що визначили хід європейської історії в наступні століття.

Iryna Mironova, Serhii Makarishyn

Military Revolution in Europe at the End of the 16th – beginning of the 17th century: Army Transformation and Integration of Irregular Forces

Abstract: The article explores the transformation of military organization in Europe at the end of the 16th and the beginning of the 17th century in the context of the military revolution. It analyzes changes in tactics, strategy, weaponry, and army structures that responded to growing challenges of the time and contributed to the centralization of state power.

The study examines the transition from the medieval system of troop recruitment to the formation of regular armies with clear structure, discipline, centralized command, and efficient resource use. Special attention is given to the interaction between regular and irregular forces, particularly the Landsknechts and Lisowczyks, who combined traditional combat methods with new organizational approaches, maintaining flexibility and mobility. The article highlights the long-term consequences of military reforms, which contributed to the modernization of state structures, financial systems, and governance mechanisms.

It is demonstrated that while irregular troops played a significant role in the conflicts of the late 16th and early 17th centuries, centralized armies ultimately shaped the future of military affairs. The military transformations of this period not only influenced the nature of armed conflicts but also determined the further development of European states and their political stability in the following centuries. These changes laid the foundation for the development of professional armies and military art in Europe. The introduction of new combat approaches and the adaptation of military structures to changing political and technological conditions became key factors in shaping European history.

Keywords: military history, military revolution, regular troops, irregular forces, Lisowczyks, Lisowczycy, Landsknechts